

MUNIR MUJIĆ
(Sarajevo)

GNOMIČKI I IRONIJSKI DISKURS U POEZIJI ABŪ AL-ṬAYYIBA AL-MUTANABBĪJA

Ključne riječi: al-Mutanabbī, arapska poezija, gnomički diskurs, gnomička poezija, ironijski diskurs, ironijska poezija

I

Abū al-Ṭayyib 'Aḥmad Ibn al-Ḥusayn al-Mutanabbī (905-965) jedan je od najvećih, po nekima i najveći klasični arapski pjesnik. Teško je među arapskim pjesnicima naći nekoga kome je u klasičnom periodu, a i poslije, posvećen toliki broj djela, kako onih koja slave njegovu poeziju, tako i onih koja govore o njenoj manjkavosti. Stihovi iz njegova *Dīwāna*¹ služili su brojnim arapskim jezikoslovcima kao riznica u kojoj su nalazili potvrdu za definiranje i objašnjavanje jezičkih pravila.² Neki raniji evropski orijentalisti nisu bili skloni hvaliti al-Mutanabbīja. Tako Nicholson kaže: "Zaljubljenici u poeziju kakvom se ona razumijeva u Evropi ne mogu pronaći mnogo estetskog užitka u njegovom djelu..."³ U današnje vrijeme stvari ne stoje tako: al-Mutanabbī se smatra neosporno velikim pjesnikom.⁴

¹ U ovom radu kao izvor korišten je *Dīwān al-Mutanabbī*, ur. Salīm 'Ibrāhīm Ṣādir, Bayrūt, Maktaba Ṣādir, 1962. Za naslov navedenog djela bit će korištena skraćenica DM, a broj poslije kratice označava broj stranice u navedenom izdanju.

² U klasičnim arapskim gramatikama, djelima iz oblasti klasične arapske stilistike i sl., al-Mutanabbījevi stihovi se najčešće ili često uzimaju kao primjer.

³ Reynold Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, New York, Cosimo, 2010, pp. 308.

⁴ Kao ilustracija može poslužiti i činjenica da je uvršten među stotinu najutjecajnijih svjetskih književnika u okviru projekta *The Britannica Guide to the World's Most Influential People*. Vidi: *The 100 Most Influential Writers of all Time*, ed. J. E. Luebering, New York, Britannica Educational Publishing, 2010, pp. 41-42.

Rijetko je kome uspijevalo kao al-Mutanabbīju objediniti ulogu rječitog panegiričara i ironičnog kritičara, pjesnika koji je o pjevao istovremeno sa snažnim ushićenjem i pesimizmom; bio je neoklasicist koji se vraćao staroj arapskoj poetskoj tradiciji, a savremenici su ga kritikovali za iznevjeravanje tradicije.

Qašīda ovoga pjesnika neoklasiciste naginjala je oponašanju starih uzora, istovremeno, “iznevjeravala” je unutrašnju organizaciju i jezik stare arapske *qašīde*. Ton al-Mutanabbījeve *qašīde* bio je neobično i na poseban način ličan, mnogo više nego su to sebi dopuštali stari arapski pjesnici.

Zašto smo odlučili na jednom mjestu propitivati al-Mutanabbījevu gnomičku i ironijsku poeziju? Upravo se gnomička i ironijska poezija nude kao vrlo pogodna za uviđanje karakterističnih obilježja njegovog poetskog izraza, odnosno onoga po čemu je jezik njegove poezije naročito prepoznatljiv. Njegov gnomički i ironijski diskurs susreću se na presjecištu ličnog i univerzalnog. Riječ je o izražavanju ličnog kroz gnomički jezik koji je po prirodi univerzalan, s jedne strane, i univerzaliziranju ličnih osjećanja kroz ironiju, s druge strane.

II

Za valjano razumijevanje al-Mutanabbījeve poezije, pogotovu one gnomičke i ironijske, vrlo je važno uzeti u obzir i sami historijski kontekst u kome je ta poezija nastala. Kada ovo kažemo, to ne znači pristajanje na pozitivistički historicizam, pri čemu ovo nije isprika zbog toga što je spomenuti metod još odavno, nekom vrstom konsenzusa prognan iz književne kritike. Radi se, ustvari, o tome da je tumačenje gnomičke i ironijske poezije ovoga pjesnika bez uzimanja u obzir historijskog konteksta nemoguće.

Rekonstrukcija konteksta vrlo je važna za valjano interpretiranje teksta. Sa ovim se ne bi složili oni što smatraju da u čitanju književnog teksta nema mjesta historicizmu. Ipak, suština nije u tome da se historijskim okolnostima jednostavno da odlučujuća uloga u razumijevanju teksta, radi se tek o tome da okolnosti, odnosno kontekst ne mogu biti posve zanemareni, odnosno da se nešto od teksta, neka mjesta ili nijanse teksta ne mogu razumjeti ili vidjeti ako se tekst ne posmatra unutar okolnosti u kojima je nastao. I tumačenje poezije u klasičnom periodu arapske kulture nije voljelo poklanjati pažnju okolnostima, odnosno kontekstu, i to tumačenje bilo je po svojoj prirodi ahistoričko i naglašeno “tekstualističko”. Naravno, ne zbog istih razloga za kojima se u

tumačenju književnog djela povode savremeni protivnici historicizma iz reda “tekstualista”. Ipak, donekle su ti razlozi slični, riječ je o nekoj vrsti opredjeljenja da se granice carstava tumačenja poklapaju sa granicama carstava riječi, ma kako se to imenovalo. Iako na prvi pogled ne izgleda tako, tumačenje konteksta “dramatičnije” je od tumačenja riječi, odnosno teksta književnog djela, jer “... u književnoj interpretaciji postoji neizbježna tenzija između teksta i konteksta. Mi imamo riječi teksta (ili se nadamo da ih imamo). Konteksti su mnogo maglovitiji – oni su konstruktivi, a ne datosti i ono što oni žele kazati teži preklapanju i sučeljavanju.”⁵

Kao okvirnu i najvažniju napomenu o kontekstu i okolnostima u ovom slučaju navest ćemo to da je al-Mutanabbī živio u vremenu kada je zlatni vijek arapske slave već bio prošao. Diljem abbasidske države, usljed slabosti centralne vlasti halife u Bagdadu, vladale su različite dinastije, uglavnom nearapske, od kojih je većina tek nominalno priznavala centralnu vlast. Prevlast nearapa posvuda je bila vidljiva. Ova činjenica, koju kao uznositi Arap nije mogao promijeniti niti se sa njome pomiriti i činjenica da sam nije mogao postati jednim od onih koji imaju vlast, o čemu će biti riječi u nastavku, odredit će uveliko jezik al-Mutanabbījeve poezije. On prednjači među klasičnim arapskim pjesnicima u broju vladara i uglednika čiju naklonost i pokroviteljstvo je uživao. Prelazio je od jednoga do drugoga jer je to sam htio ili zbog toga što je bio prisiljen zbog spletke, ili se, pak, odlučivao na to onda kada nije mogao postići ono što je želio. Pjevao je pjesme u slavu heretičkog učitelja Abū al-Faḍla, bagdadske namjesnika, Muḥammada al-‘Alawīja, zatim velikašima u Antakiji, Damasku, Halepu, emiru Sayf al-Dawli u Damasku, al-Kāfūra u Fustatu, bujidskom namjesniku Muhallabīju, ‘Aḍud al-Dawla, bujidskom namjesniku u Širazu i dr.

III

Gnomička poezija na izvjestan način je osuđena da bude hibridni žanr, gdje se prepliću elementi poslovice, filozofije, ezoterijske literature i dr. U al-Mutanabbījevom slučaju, zbog značenja njegova nadimka al-Mutanabbī (*Onaj koji za sebe tvrdi da je vjerovjesnik*) na prvi pogled se može pomisliti da su njegovi gnomički stihovi rezultat njegova nastojanja da se predstavi vjerovjesnikom. Većina autora, uz neke izuzetke, smatra da je ovaj nadimak dobio zbog drugih razloga. Oni koji smatraju da je ovakav nadimak dobio jer je doista tvrdio za sebe da

⁵ Robert D. Hume, *Reconstructing Contexts: The Aims and Principles of Archeo-Historicism*, Oxford, Oxford University Press, 1999, pp. 27.

je vjerovjesnik⁶ ne mogu biti u pravu jer nije zabilježeno da je al-Mutanabbī bio izvođen pred sud zbog ovoga, što je posve za očekivati da bi se desilo, niti bi tradicija kojoj pripada prihvatila ovaj njegov nadimak i sa ushićenjem ga spominjala da se značenje ovog nadimka poklapalo sa stvarnim pjesnikovim postupcima. Neki će kazati da su ga njegovi savremenici optužili da tvrdi za sebe kako je vjerovjesnik jer je na dva mjesta u svojoj poeziji poredio sebe sa vjerovjesnicima: *U krajevima Nahle meni bijaše / Onako kako Mesihu među Jevrejima bijaše*, te: *Ja sam u narodu jednom, Allah neka mu pomogne, / Usamljenik kakav je Salih bio u narodu Hud.*⁷ Al-Ma‘arrī, koji je bio naklonjen al-Mutanabbiju, što se vidi i iz njegovih pojedinih komentara al-Mutanabbijeva *Dīwāna*, u svojoj čuvenoj *Poslanici o oproštenju* kao da je želio skinuti svaki teret koji ovakav nadimak može da predstavlja za pjesnika i njegovu poeziju, makar i posthumno. Potražio je odgovor “od samoga al-Mutanabbija”. Naime, al-Ma‘arrī navodi kako je čuo da su al-Mutanabbija pitali o njegovom nadimku, na što je on odgovorio: “To je od al-nabwa, tj. uzvišenje”.⁸ Što će reći da je al-Mutanabbī nadvisio one koji su stremili čemu i on. Ovaj odgovor je odražavao al-Ma‘arrījevu sklonost ka etimološkom tumačenju riječi, ali i poslovičnu al-Mutanabbijevu uznositost. Al-Ma‘arrī se pobrinuo da njegovo argumentiranje bude dvostruko uvjerljivo.

Primamljivo je za analiziranje koje učenje, odnosno koje ideje ili filozofija su u pozadini al-Mutanabbijevih gnomičkih stihova. Jednoznačan odgovor ne postoji, a navode se različita učenja: heretičko učenje al-qaramita, ismailizam i općenito šiizam, helenska filozofija i dr.⁹

IV

Za al-Mutanabbija se obično kaže da je mudrac, filozof (*al-ḥakīm*), ponajprije zbog njegovih gnomičkih stihova. Te stihove nije sabirao u zasebne pjesme, oni su razasuti u cijelom njegovom divanu, u pjesmama sa različitim temama. Tako, primjerice, u panegiriku posvećenom Sayf

⁶ Yūsuf Al-Badī‘ī, *al-Ṣubḥ al-munabbī ‘an ḥayṭiya al-Mutanabbī*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1994, str. 52-53.

⁷ Duktūr Šawqī Ḍayf: *Tārīḥ al-‘adab al-‘arabī: ‘Aṣr al-duwal wa al-‘imārāt*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1980, str. 345.

⁸ Abū al-‘Alā’ al-Ma‘arrī, *Risāla al-ḡufrān*, Bayrūt, al-Maktaba al-‘Aṣriyya, 2009, str. 247.

⁹ Vidi: Wolfhart Heinrichs, “The Meaning of *al-Mutanabbī*”, u: *Poetry and Prophecy: The Beginning of a Literary Tradition*, ed. Ames L- Kugel, New York, Cornell University Press, 1990, pp. 120-140.

al-Dawli, ustvari u čuvenoj pjesmi kojom istovremeno i hvali i kori Sayf al-Dawlu zbog toga što ga je na nagovor zlobnika udaljio sa dvora i od sebe pjeva:

وَمَا انْتَفَاعُ أَخِي الدُّنْيَا بِنَاطِرِهِ إِذَا اسْتَوَتْ عِنْدَهُ الْأَنْوَارُ وَالظُّلَمُ

*Šta vrijedi, brate moj, ovaj svijet onome što ga gleda
Ako svjetlo od tame razlučiti mu se ne da! (DM: 275)*

Mada umetanje gnomičkih stihova u pjesme koje pripadaju drugom žanru nalazimo i kod nekih drugih pjesnika, zbog učestalosti i raznovrsnosti tematskih okruženja u kojima se gnomički stihovi pojavljuju u al-Mutanabbījevoj poeziji možemo kazati da je to bio izraz neke vrste pobune protiv definiranog i obavezujućeg diskursa, odnosno al-Mutanabbījevog nemirenja sa zadatim. Pjesnik je, vjerovatno i nehtijući, na ovaj način izbjegao to da se njegovi gnomički stihovi tumače kao pripadanje nekom određenom načinu mišljenja i jednostavno je puštao poeziji “da bude pametnija od njega”. Time je istovremeno branio i vlastitu subjektivnost i vlastitu slobodu.

Među klasičnim književnim kritičarima bilo je onih koji nisu žalili uložiti truda da pokažu kako je dobar broj al-Mutanabbījevih stihova, među kojima prednjače oni gnomički, plod njegova posezanja za značenjima ili izrazima koji pripadaju drugim pjesnicima, odnosno da je al-Mutanabbī posezao za pjesničkim krađama (*al-sariqāt*). Sam termin *pjesnička krađa* nosi u sebi prizvuk moralne devijacije, nečega što treba žigosati i za šta “počinioca” treba prokazati.¹⁰ Tako je al-Ḥātīmī (u. 998) pronašao čak stotinu mjesta u al-Mutanabbījevoj poeziji na kojima je, po njegovom mišljenju, al-Mutanabbī “ukrao” Aristotelove misli. Na svakom od tih mjesta navodi i citat iz Aristotelovih djela kao potvrdu. Tako primjerice za al-Mutanabbījev distih:

دَلَّ مَنْ يَغْبِطُ الدَّلِيلَ بِعَيْشٍ رَبِّ عَيْشٍ أَحْفُ مِنْهُ الْحِمَامُ

*Ponižen je onaj ko poniženom na životu zavidi
Mnogo je života od kojih je smrt lakša.*

Al-Ḥātīmī kaže da predstavlja “ukradenu” Aristotelovu misao koja glasi: “Ako čovjek ne postupa onako kako želi, onda je mrtav i ne postoji”.¹¹

¹⁰ Sa stanovišta današnje znanosti o književnosti to su dragocjena mjesta za proučavanje intertekstualnih odnosa.

¹¹ Abū ‘Alī Muḥammad al-Ḥātīmī, “al-Risāla al-ḥātimiyya fī mā wāfaqa al-Mutanabbī fī šī‘rih kalām ‘Aristū fī al-ḥikma”, *Mağalla al-Mašriq*, 1929-1931, str. 632.

Nemoguće je, a na kraju i bespotrebno, sa izvjesnošću potvrditi ili opovrgnuti ovakve nalaze klasičnih arapskih kritičara, mada je posve izvjesno da su oni bili plod želje da se po svaku cijenu dokažu al-Mutanabbījeve pjesničke krađe. Ovome u prilog govori i činjenica da u vezi sa navedim distihom jedan drugi klasični autor, al-‘Amīdī (u. 1042), u djelu *al-‘Ibāna ‘an sariqāt al-Mutanabbī* tvrdi da je al-Mutanabbī “ukrao” distih pjesnika Abū al-Hindīja koji glasi:

لَا تَعْبِطَنَّ ذَلِيلًا فِي مَعِيشَتِهِ فَالْمَوْتُ أَهْوَنُ مِنْ عَيْشٍ عَلَيَّ مَضْبُضٌ

*Nipošto ne zavidi poniženome na tome kako živi
Tá lakše je umrijeti nego kao jadnik živjeti.¹²*

Al-Mutanabbī ne očekuje da njegova pjesnička izvrsnost bude potvrđena od strane drugih; ne odgovara posebno na intrige i podmetanja njegova suparnika Abū Firāsa, pjesnika koji je bio bliski rođak vladara Sayf al-Dawla u borbi za naklonost Sayf al-Dawle. Ne brani se, s obzirom na napadanja, očekivano često onim uobičajenim rugalicama, kakve srećemo u sličnim slučajevima u staroj i klasičnoj arapskoj književnosti. Kao da status najboljega među pjesnicima ne želi dokazati opovrgavanjem suparnika, ne želi da potvrdu vlastite pjesničke izvrsnosti duguje postojanju manjkavosti kod drugih pjesnika. Status najboljega među pjesnicima nije želio dokazivati kroz usporedbe sa drugima – kao da nije želio vlastite pjesničke vrline dokazivati pokazujući manjkavosti drugih. On se jednostavno predstavljao kao neprikosnoveni prvi među pjesnicima:

أَنَا الَّذِي نَظَرَ الْأَعْمَى إِلَى أَدْبِي وَأَسْمَعْتُ كَلِمَاتِي مَنْ بِهِ صَمَمٌ
أَنَا مِلءٌ جُفُونِي عَنْ سُورِدِهَا وَيَسْهَرُ الْخَلْقُ جَرَاهَا وَيَخْتَصِمُ
فَالْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْضَاءُ تَعْرِفُنِي وَالسَّيْفُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

*Ja sam onaj čija djela i znanje slijepi vide
A riječi moje gluhima vraćaju sluh.
Spokojno spavam jer riječi mi umaći ne mogu
Dok drugi bdiju i noći u svađi provode zbog njih.
I at i noć i pustinja znaju za mene
I sablja i svitak i pero. (DM: 275)*

Snažna doza relativističkog gledanja na stvari primjetna je u al-Mutanabbījevim stihovima. Na brojnim mjestima pokazuje nam da

¹² al-‘Amīdī, *al-‘Ibāna ‘an sariqāt al-Mutanabbī*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1961, str. 65.

stvari u svijetu nisu onakve kakvim ih vidimo, jer vidimo ih u njihovom okruženju koje ih čini drugačijima negoli jesu. Njegov relativizam nije snažno izražen kao kod al-Ma‘arrīja, pjesnika kojega zbog ove i sličnih orijentacija povezuju sa al-Mutanabbījem. Ipak, i al-Mutanabbījevo negiranje postojane slike stvari skoro da je opsesivno, proteže se u ovom ili onom obliku kroz cijelu njegovu poeziju, bilo da je u obliku gnomičkih iskaza, poslovice ili kao ironijsko relativističko čitanje stvarnosti. To je “pogled na život koji priznaje da je iskustvo otvoreno za mnogostruke interpretacije od kojih nijedna nije jednostavno tačna”:¹³

إِذَا رَأَيْتَ نُيُوبَ اللَّيْثِ بَارِزَةً فَلَا تَطُنُّ أَنَّ اللَّيْثَ يَبْتَسِمُ

*Kad ugledaš kako se zubi lava promaljaju, ne griješi
Nipošto ne pomisli da lav se smiješi. (MD: 275)*

وَفِي عُنُقِ الْحَسَنَاءِ يُسْتَحْسَنُ الْعِقْدُ

Na vratu ljepotice svaka je ogrlica lijepa. (DM: 178)

أَعْيُذُهَا نِظْرَاتٍ مِنْكَ صَادِقَةً أَنْ تَحْسَبَ الشَّحْمَ فِي مَنْ شَحِمَهُ وَرَمٌ

*Potražiti ću zaštitu u pogledu tvom iskrenom
Da ono što je od bolesti nadutost ne vidiš kao ugojenost. (DM: 275)*

أَهَذَا جَزَاءُ الصِّدْقِ إِنْ كُنْتُ صَادِقًا أَهَذَا جَزَاءُ الْكُذْبِ إِنْ كُنْتُ كَاذِبًا

*Da li je ovo nagrada za iskrenost ako sam iskren bio,
Da li je ovo kazna za laž ako sam lažov bio? (DM: 278)*

Al-Mutanabbī u svojim gnomičkim stihovima uspijeva pomiriti lično i univerzalno – vješto univerzalizira vlastita osjećanja, slučajnosti iz vlastitog života opisuje u kategorijama nužnosti i sveprisutnosti. “Od slučajnosti ka nužnosti, to je put svakog problemima opterećenog čovjeka; dospjeti ondje gdje sve postaje nužno, jer sve izražava bit čovjekovu, ništa drugo, a to potpuno i bez ostatka; gdje sve postaje simbolično”.¹⁴ Doista, al-Mutanabbīja se da vidjeti kao “čovjeka opterećenog problemima” – ne nalazi mjesto gdje bi se skrasio, stalno je u potrazi za boljim ambijentom, bio je u blizini vladara ali nikada nije uspio sam biti na vlasti mada je to želio, bio je pjesnik ali je odavao

¹³ D. C. Muecke, *Irony and the Ironic*, London and New York, Methuen, 1986, pp. 31.

¹⁴ Georg Lukač, *Duša i oblici*, Beograd, Nolit, 1973, str. 62.

da ne pripada klasi pjesnika,¹⁵ ton njegove poezije govori o nemirenju sa stanjem.

Zbog njegove sposobnosti da univerzalizira vlastita osjećanja, nikada nismo sigurni da li je njegov pesimizam izraz nezadovoljstva ličnim statusom ili izraz nezadovoljstva općim stanjem. Ipak, njegovi gnomički stihovi su, zahvaljujući činjenici da je slučajnost u njima pretočena u nužnost, postali jedni od najcitriranih stihova u različitim djelima, prilagodljivi različitim kontekstima.

Devet godina al-Mutanabbī je proveo na dvoru hamdanidskog emira Sayf al-Dawla¹⁶ u Halepu i za to vrijeme spjevao je osamdeset pjesama, dužih ili kraćih, u kojima ga hvali. Tokom devet godina boravka u Halepu, al-Mutanabbī je pjevao isključivo panegirike posvećene Sayf al-Dawli. Toliko vrijeme posvećeno pisanju panegirika isključivo jednoj osobi i toliki broj panegirika jedinstven je slučaj u historiji arapske književnosti. Razlog se može tražiti u činjenici da je Sayf al-Dawla predstavljao ličnost u kojoj su se stjecali svi ideali vođe kakvog je priželjkivao al-Mutanabbī: bio je arapskog porijekla, plemenita roda, odlučan i smion, uspješno je vodio borbe protiv Bizantijaca. Ostavimo li postrani pragmatične razloge, kao što su materijalna korist, utjecaj koji donosi blizina vladara i sl., možemo kazati kako je al-Mutanabbīju Sayf al-Dawla pružao inspiraciju za njegovu poeziju koja je istovremeno uključivala okus slave i ponosa i okus skepticizma. Ovakav “okus” njegove poezije dolazi iz orijentalno-islamskog “kolektivnog političkog nesvjesnog” čija unutarnja dinamika izvire iz dviju, u smislu njihova praktičnog ostvarenja, nepomirljivih interpretacija slavne prošlosti. Iz onoga što Walbridge nalazi polazišnom tezom klasične muslimanske političke filozofije po kojoj je idealni egzemplar organiziranja vlasti i društva vrijeme prve zajednice muslimana. Ugledanje na tu zajednicu i to vrijeme rađalo je, na jednoj strani, optimizam kako će se pojaviti idealni vladar koji će oživjeti to doba i istovremeno je rađalo pesimizam u vezi s time da će se takav vladar pojaviti jer zajednica nije na stepenu na kojem zaslužuje da se takav vladar pojavi.¹⁷ To će reći da se idealni vladar, kao pojedinac može pojaviti,

¹⁵

وفؤادي من الملوك وإن كان لسانى يُرى من الشعراء

Iako po jeziku mome izgleda da pripadam pjesnicima

Po srcu ja pripadam vladarima. (DM: 380)

¹⁶ Vladao od 945. do 967. godine.

¹⁷ John Walbridge, “The Political Thought of Qurṭb al-Dīn al-Shīrāzī”, u: *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*, ed. C. E. Butterworth, Cambridge, Harvard Center for Middle Eastern Studies, 1992, pp. 375.

ali da zajednica, kao kolektivitet koji treba da zasluži takvoga pojedinca teško može da se ostvari.

Al-Mutanabbījev pesimizam, općenito uzevši, ipak nije pesimizam koji ne očekuje ništa. U pozadini pesimističkih stihova koji pjevaju o odsustvu vrline jeste željena vrlina. Kada pesimistički pjeva on počesto u isti mah aludira na to da ima razloga i za optimizam. Nevolja je u tome što se glas njegova optimizma javlja uglavnom kao stvaranje drukčije pozadine da bi se bolje istakao njegov pesimizam. Ni vješto pero kakvo je bilo al-Mutanabbījevo nije uspjelo pomiriti nepomirivo, pesimizam i optimizam:

مَا أَكُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السُّفُنُ

*Čovjek neće postići sve svoje želje,
Ta i vjetrovi pušu ondje gdje lađe ne bi htjele. (DM: 403)*

Miješajući opće i lično, pesimizam i optimizam, pjesnik kao da je stvorio začarani krug iz koga nije mogao izaći, a to je opsjednutost sobom. Nije ni čudo da je al-‘Aqqād za njega kazao: “Skoro da se može reći kako cjelokupna al-Mutanabbījeva poezija pripada jednom žanru, a to je *al-fahr* (samohvala).”¹⁸ Doista, al-Mutanabbīju je pošlo za rukom da i u deskriptivnoj poeziji i u panegiricima i u rugalicama i u elegijama na jedan ili drugi način govori o sebi ili barem i o sebi.

Složit ćemo se da su al-‘Aqqādova poređenja al-Mutanabbījevih gledanja na svijet sa onima kod Ničea¹⁹ bila rezultatom neke vrste trenda u onovremenoj arapskoj književnoj kritici. Ali, mora se priznati, ima štošta privlačnoga u takvom poređenju. Naime, al-Mutanabbī kao da je želio biti jedan od “onih koji mogu htjeti”.²⁰ Iako je ovakvo tumačenje blizu da bude shvaćeno kao pojednostavljeno, ono je ipak pogodno da se objasni neobična al-Mutanabbījeva “volja za moći”, po kojoj on ispoljava “izvjesnost koju otmjena duša ima u sebi”.²¹ Put do njegovih ciljeva nije nada, već volja i htijenje:

وَلَمْ أَر فِي عُيُوبِ النَّاسِ عَيْبًا كَنَقْصِ الْقَادِرِينَ عَلَيَّ التَّمَامِ

*Ne vidjeh da ima međ’ mahanama koje prate ljude
Ijedna kao što je ona kada neko može savršen biti pa to ne bude. (DM: 413)*

¹⁸ ‘Abbās Maḥmūd al-‘Aqqād, *Muṭāla‘āt fī al-kutub wa al-ḥayāt*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1987, str. 132.

¹⁹ Vidi: ‘Abbās Maḥmūd al-‘Aqqād, op. cit., str. 157-175.

²⁰ Žil Delez, *Niče i filozofija* (prev. Svetlana Stojanović), Beograd, Plato, 1999, str. 83.

²¹ Niče, *S one strane dobra i zla*, citirano po: Žil Delez, op. cit., str. 142.

إِذَا غَامَرْتَ فِي شَرْفٍ مَرُومٍ فَلَا تَقْنَعْ بِمَا دُونَ النُّجُومِ

*Kada u potragu se otisneš ugleda i slave željan
Ničim što je ispod zvijezda ne budi zadovoljan. (DM: 195)*

مَنْ يَهْنُ يَسْهَلُ الْهَوَانُ عَلَيْهِ مَا لَجُرْحٍ بِمَيِّتٍ إِبْلَامٌ

*Onoga ko sebe ne cijeni lahko je omalovažiti
Mrtvoga rana ne može zaboljeti. (DM: 136)*

لَيْسَ التَّعَلُّلُ بِالْأَمَالِ مِنْ أَرْبِي وَلَا الْقِنَاعَةُ بِالْإِقْلَالِ مِنْ شِيَمِي

*Zanositi se nadama nije za mene nikakav zov
Niti je biti zadovoljan sa manje za moj kov (DM: 31)*

Ima nešto što, uz svu širinu pojma stil, prelazi granice toga pojma u al-Mutanabbījevoj poeziji, a to je “ton”, prepoznatljiv i privlačan, mješavina pesimističkog i relativističkog jezika iz koje se rađala al-Mutanabbījeva gnomička i ironijska poezija:

*To da ljudi ostave me manje mi je pogubno od zlobe njihove,
Ta ja sam davljenik koji nema razloga plašiti se da odjeću
ne skvasi. (DM: 279)*

Mješavina pesimističkog i relativističkog duguje se činjenici da je al-Mutanabbī bio pjesnik “graničnih opredjeljenja”,²² nije podnosio kompromise. Onda kada je mogao dobiti sve što je jedan pjesnik njegova doba mogao dobiti, a to je slava, blizina vladara, i privilegije koje ona nosi, uzimao je to sve, kada to nije mogao dobiti nije uzimao ništa, odlazio je dalje, u drugu sredinu, kod drugog vladara ili uglednika, ondje gdje se nadao da će dobiti to “sve”:

*Na svijetu ovome nije slavan onaj koji malo ima
Niti je na svijetu ovome imućan onaj čija slava je mala. (DM: 386).*

Neposredno obraćanje vladarima koje je hvalio u svojim panegiricima jedna je od odlika al-Mutanabbījeva stila. Al-Ta‘ālibī će kazati kako je to “Al-Mutanabbījev stil po kojem je on jedinstven i koji je mnogo koristio kako bi pokazao time svoju umješnost, kako bi iskazao duboka značenja i uzdigao sebe iznad stepena pjesnika, te

²² Vidjeti: Hrvoje Čulić, “Lirski nihilizam melankoličnog filozofa”, u: *Govor i šutnja*, ur. I. Mimica, Split, Čakavski sabor, 1977, str. 105.

kako bi neprimjetno oponašao vladare”.²³ Tako u panegiriku posvećenom al-Kāfūru pjeva:

إِذَا مَا نَلْتُ مِنْكَ الْوَدَّ فَالْمَالُ هَبِّينِ وَكُلُّ الَّذِي فَوْقَ التُّرَابِ تُرَابٌ

*Ako ljubav tvoju dobijem, tad imetak beznačajan je
Sve što je na zemlji, zemlja je. (DM: 411)*

V

Al-Mutanabbījevi ironijski stihovi uglavnom su posvećeni ismijavanju al-Kāfūra. Ovaj oslobođeni crni rob, evnuh, bio je u službi dinastije al-Ihšidid, dinastije turskog porijekla koja je vladala Egiptom i dijelom Sirije i priznavala suverenitet halife iz Bagdada, u vremenu od 935 do 969. U određenom trenutku al-Kāfūr je preuzeo vlast i vladao u ime spomenute dinastije. Al-Mutanabbī je silom prilika, nakon što je morao napustiti dvor Sayf al-Dawle u Halepu, došao u Egipat i prihvatio al-Kāfūrovo pokroviteljstvo, ali se nije zadovoljio privilegijama i luksuzom koji mu je obezbjeđivao al-Kāfūr – želio je i vlast. Al-Kāfūr mu je, kako na nekoliko mjesta u svome *Dīwānu* aludira al-Mutanabbī, obećao položaj namjesnika ali se to nije desilo. Autor djela *al-Subḥ al-mubnī* navodi, pak, da je al-Kāfūr na al-Mutanabbījevo traženje da ga postavi za namjesnika odgovorio: “Ti si i onda kada si bio siromašan i u tešku stanju, bez ikoga ko ti je mogao pomoći, poželio biti vjerovjesnikom. Ako bi postao namjesnikom i stekao sljedbenike, ko bi ti mogao stati ukraj?”²⁴ Bilo kako bilo, al-Mutanabbī je bio u iščekivanju položaja koji nikako da dobije i koji na kraju nije dobio. U ovom vremenu u al-Mutanabbīju su se sukobili njegovi veliki snovi i nemogućnost da ih ostvari. Krivac je bio al-Kāfūr. Kao osvetu al-Mutanabbī je spjevao veliki broj stihova u kojima je izvrgavao ruglu al-Kāfūra. Neki od tih stihova predstavljaju direktne i grube uvrede na račun al-Kāfūra, među kojima prednjače uvrede koje se tiču al-Kāfūrova fizičkog izgleda. Dragocjeniji i intrigantniji su, svakako, stihovi kazani u duhu prikrivenih ironija.

Teško je povjerovati da je al-Mutanabbī sve stihove u kojima na manje ili više indirektan način ismijava al-Kāfūra spjevao za vrijeme svoga boravka u Egiptu, iako je nakon što je morao pobjeći iz Egipta pred al-Kāfūrovim bijesom, koji je bio izazvan otvorenim uvredama na njegov račun, al-Mutanabbī sa “sigurne daljine”, iz Kufe, pjevao da je

²³ Abū Mansūr al-Naysabūrī al-Ṭa‘ālibī, *Abū Ṭayyib al-Mutanabbī wa mā lah wa mā ‘alayh*, al-Qāhira, Maktaba al-Ḥusayn al-Tiğāriyya, s.a., str. 111.

²⁴ Al-Badī‘ī, op. cit., str. 112.

hvaleći al-Kāfūra ustvari ga ismijavao: *To ne bijahu pjesme u pohvalu njemu ispjevane / Već rugalice prikrivene.*²⁵ Dakako, vjerovatnije je da je ovakve stihove ili barem one u kojima na direktniji način ismijava al-Kāfūra spjevao po odlasku iz Egipta.

Što je al-Mutanabbī više gubio nadu u to da će mu al-Kāfūr dati položaj namjesnika, tako je i ironija u njegovim stihovima postajala očiti-ja da bi na kraju prerasla u otvorenu i jetku satiru i vrijeđanje al-Kāfūra. Primjerice, on vrlo vješto, prividno opisujući vlastita golema nadanja, ismijava al-Kāfūrovo iznevjeravanje obećanja:

فَإِنْ نَلْتُ مَا أَمَلْتُ مِنْكَ فَرُبَّمَا شَرِبْتُ بِمَاءٍ يُعْجِزُ الطَّيْرَ وَرُدُّهُ

Kada bih postigao ono čemu se od tebe nadam

Možda bih pio vode do koje ni ptice ne mogu doći. (DM: 389)

Vješta ironijska zamjena kazanoga i mišljenoga u al-Mutanabbījevoj poeziji, prirodno, javlja se najčešće u panegiricima. Uzmimo kao primjer distih kojim počinje pjesma u kojoj al-Mutanabbī govori o al-Kāfūrovoj pobjedi nad pobunjenikom al-‘Uqaylījem u Damasku:

عَدُوُّكَ مَذْمُومٌ بِكُلِّ لِسَانٍ وَلَوْ كَانَ مِنْ أَعْدَائِكَ الْقَمَرَانِ

Neprijateljja tvoga grdiće svi

Makar ti neprijatelj bio sunce i mjesec. (DM: 405)

Al-‘Uqaylī je u borbi protiv al-Kāfūra bilježio uspjehe i bio je na pragu da osvoji Damask, kojom prilikom je posve slučajno pao sa ko- nja i pritom poginuo. Otuda je ovaj distih prije vješto prikriivena ironija nego snažna hiperbola. U istoj pjesmi je i distih koji kaže: *Zašto nosiš sablju na remenu dugu / Kad događa se tako da ti i ne zatreba?*²⁶ Pri- vidno hvaleći i uzdižući al-Kāfūra on ga u ovim stihovima prikriiveno ismijava, želeći pokazati da je njegova pobjeda rezultat čiste slučajno- sti, te da joj al-Kāfūr nije doprinio na bilo koji način.

Temperament je tjerao Al-Mutanabbīja da uzvrati al-Kāfūru, ironija je bila pogodan način. Pjesniku je pružala satisfakciju a istovremeno je način na koji je iskazana bio neprimjetan, barem u prvo vrijeme. Za pretpostaviti je kako je pjesnik u ovakvim slučajevima računao na ono što se savremenim jezikom naziva “cenzurom receptivnog polja”.²⁷ Na-

²⁵ DM: 438.

²⁶ DM: 407.

²⁷ Dragan Stojanović, *Ironija i značenje*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984, str. 19.

ime, jasno je da tadašnji recipijenti ovih ironičnih stihova među kojima je najvažniji sam al-Kāfūr nisu mogli pretpostaviti da pjesnik izvrgava ruglu svoga mecenu, koji je usto i vladar. Cenzura u ovom slučaju ne dopušta da se uspostavi valjana veza između teksta i konteksta, odnosno između teksta i konteksta koji taj tekst traži.

Zašto se al-Mutanabbī ovako odlučno svetio al-Kāfūru? Da se pretpostaviti da je, s obzirom na njegov životni vijek u vrijeme kada je bio kod al-Kāfūra, tada imao posljednju priliku da ostvari životni san, tj. da postane vladar, odnosno namjesnik. Usto, kako se iz njegovih stihova može vidjeti, posebno je bio pogođen time što je al-Kāfūr bio crni rob, a on arapskoga roda. Zbog bolnih sarkazama koje je izrekao na račun al-Kāfūrove boje kože al-Mutanabbī je čak od nekih savremenih autora optužen za rasizam.²⁸ Veliki je broj pogrda koje je al-Mutanabbī izrekao na račun al-Kāfūra, a koje se ne svrstavaju u ironiju, budući da izlaze iz okvira sofisticiranosti ironije i njene latentnosti, odnosno ciljane odgođenosti ironijskog izraza za neko kasnije razumijevanje, već kroz preveliku očiglednost prelaze u najzajedljiviji i najpodliji sarkazam. Tako ga primjerice opisuje kao *crnca čije srce je tijesno a stomak prostran*,²⁹ ili, aludirajući da je on evnuh kaže da *ne spada ni u muškarce ni u žene*³⁰ i sl. Ovakvi stihovi manje su intrigantni, ako su uopće intrigantni, jer nije potrebna bilo kakva posebna kompetencija da ih se razumije kao riječi upućene al-Kāfūru.

Svakako, najdragocjenije jesu one ironije koje u al-Mutanabbījevoj poeziji koje srećemo “kao iskaz sa dejstvom tempiranim za neki kasniji trenutak, u kojem će se steći okolnosti koje se očekuju, iskaz koji tek pod tim okolnostima i zahvaljujući njima treba da bude shvaćen kao ironičan. Stvaranje privida s minimalnim stepenom očiglednosti šta je zaista posrijedi može biti i takvo da računa s razumijevanjem samo neke hipotetične instance, koja je u konkretnim okolnostima zamisliva samo načelno, ali ne i praktično. U takvom slučaju, mogućnost da prozre pozadinu ironičkog privida ima samo “nepoznat Netko” – naslutljivost o čemu je riječ postaje trajno odloženo naslućivanje, ironija – trajna semantička latencija”.³¹

Doista, al-Mutanabbījeva “poetska osveta” al-Kāfūru za iznevjerenja očekivanja, uza sve ekspresivne kvalitete njegovih stihova u kojima

²⁸ Vidjeti primjerice: Margaret Larkin, *Al-Mutanabbī: Voice of the ‘Abbasid Poetic Ideal*, Oneworld Publications, Oxford, 2008, pp. 76.

²⁹ DM, str. 438.

³⁰ Al-Badī‘ī, op. cit., str. 5. (Interesantno je da ovaj stih nije naveden u izdanju *Dīwāna* koji smo koristili u ovom radu, kao i neki drugi uvredljivi stihovi ove vrste.)

³¹ Vidi: Stojanović, op. cit., str. 133-139.

očito ili skoro očito ismijava al-Kāfūra, ipak je mnogo snažnija i upečatljivija tamo gdje se javlja kao “odgođena semantička latencija”, odnosno kao ironički iskaz koji će kao takav biti shvaćen tek poslije. Imamo li ovo na umu, kao i to da je sam al-Mutanabbī kazao kako je hvaleći al-Kāfūra ustvari ga grdio, onda je jasno zašto je dešifriranje njegovih ironijskih iskaza bilo primamljiv izazov kritičarima.

Ako se povjeruje pjesniku da su sve njegove pjesme pohvalnice koje je posvetio al-Kāfūru ustvari rugalice, onda je trebalo u tim pjesmama naći ironijske signale koji prevrednuju te pjesme u ironijski diskurs. Na tome planu ističe se posebno djelo *Risāla fī qalb kāfūriyyāt li al-Mutanabbī min al-madīh ‘ilā al-hiġā*³², koje je u cjelosti posvećeno navedenom cilju. Autor, Ḥusāmzāda al-Rūmī, pored vrijednih nalaza i tumačenja pribjegavao je i pravom kritičarskom egzibicionizmu kako bi u pojedinim stihovima pronašao ironijske signale koji prevrednuju određeni distih u ironijski, što počesto izgleda prilično neuvjerljivo. Ipak, mnogi su komentari autora navedenog djela vrlo korisni. Na mjestu na kojem navodi pojedinačne riječi koje prevrednuju iskaz iz ne-ironijskog u ironijski što ovaj autor naziva *al-iṣṭilāh*, navodi kako on hvali al-Kāfūra, koristeći njegov nadimak *al-layṭ*, ne u smislu bližeg značenja ove riječi (lav), već u smislu njenog daljeg značenja, a to je “crni pauk koji lovi mušice”³³, što aludira na al-Kāfūrovu crnu boju.

U nekim sarkastičnim stihovima, u kojima je, usljed očevitosti poruge, “semantička latencija” već žrtvovana, pjesnik ostavlja neku vrstu rezervne semantičke latencije. Primjerice kada rezigniran napušta Egipat, odnosno kada odlazi ili bolje kazano bježi od al-Kāfūra, pjesnik pjeva:

لَا تَشْتَرِ الْعَبْدَ إِلَّا وَالْعَصَا مَعَهُ

Ne kupuj roba ako sa njim nećeš kupiti i pastirski štap. (DM: 434)

Al-Mutanabbī ne želi samo reći, robovima je da budu pastiri, a ne da vladaju kao al-Kāfūr. Ovaj polustih se može pročitati i kao glas onog anti-šuubitski raspoloženog al-Mutanabbīja, kao ironijski proglas u odbranu svega arapskog. Štap (*al-‘aṣā*) snažno je “ironičko žarište” koje ovaj tekst proširuje na mnogo širi kontekst. Naime, štap (*al-‘aṣā*) bio je riječ-simbol kojom su šuubiti ukazivali ironično na arapsku kulturnu zaostalost, govoreći kako osim za pastirski štap (*al-‘aṣā*) nisu znali za

³² Ḥusāmzāda al-Rūmī, *Risāla fī qalb kāfūriyyāt li al-Mutanabbī min al-madīh ‘ilā al-hiġā*, Dār Šādir, Bayrūt, 1993.

³³ Al-Rūmī, op. cit., str. 6.

druge vrste štapova. Al-Mutanabbī kao da želi kazati da robovima, ali i nearapima (što je ovdje skriveno) ne treba dati ništa drugo osim da služe. Spomenimo ovdje da je još jedan zakleti anti-šuubit, al-Ġāhiz, još ranije u svojoj knjizi *al-Bayān wa al-tabyīn* čitavo jedno poglavlje (“Kitāb al-‘ašā” / “Poglavlje o pastirskom štapu”) posvetio da odgovori šuubitima, nazivajući ih “onima koji se diče imenom jednakost”.³⁴

Njegovi ironijski stihovi razlikuju se od stihova napisanih u stilu rugalica (*al-hiġā*) kojima je obilovalo klasično arapsko pjesništvo. Oni ne žele jednostavno ismijati određenu osobinu. Njegove ironije nose onaj poznati, za ironiju karakteristični ton negacije, poricanja, kroz negiranje valjanosti određenih pojava, negiranje valjanosti svijeta u kojem je živio. Kada odbacuje relanost u kojoj je živio, u svojim ironijskim stihovima, kao i u gnomičkim, on istovremeno, ili bolje kazano, implicitno postavlja zahtjev za idealnošću, barem onakvom idealnošću kakvom je on vidi.

Historijski gledano, al-Mutanabbījev gnomički i ironijski diskurs bio je vrijedan doprinos rađanju jedne osobene pjesničke slobode i subjektivnosti u arapskoj poeziji. Istovremeno, javio se neobičan broj njemu nesklonih kritičara koji su osvajanje ovakve pjesničke slobode i subjektivnosti kaznili kritikama koje su govorile o tome da su neki ili mnogi al-Mutanabbījevi stihovi teško shvatljivi³⁵ i sl.

VI

Al-Mutanabbī kao da je ispitivao žanrovsku žilavost *qaṣīde*, udovoljavao je njenom klasičnom obrascu, temama i stilu, a u svemu je unio ponešto novo. Na poseban je način učinio arapsku *qaṣīdu* personalnom – ni kod jednog pjesnika poezija ne liči više na pjesnika nego kod al-Mutanabbīja. Stare teme kakve su panegirik i opis, iz nečega što je bilo uveliko poetskom konvencijom, približio je stvarnom životu, u čemu treba tražiti i jedan od razloga zašto je lahko sticao naklonost neobično velikog broja onih koji su bili spremni ponuditi mu svoje pokroviteljstvo.³⁶ Njemu je pošlo za rukom dovesti u neku vrstu zavisnosti poeziju i život. Oni koji su bili opisivani i hvaljeni u njegovoj poeziji mogli su se snažnije i uvjerljivije prepoznati u njegovim stihovima nego u stihovima njegovih savremenika. Istovremeno, al-Mutanabbījeva

³⁴ Al-Ġāhiz, *al-Bayān wa al-tabyīn*, Dār Ṣa‘b, Bayrūt, s. a, str. 395-442.

³⁵ Vidi djelo: al-‘Amīdī, *al-‘Ibāna ‘an sariqāt al-Mutanabbī*.

³⁶ Primjerice, njegove pjesme u kojima opisuje ratove što ih je Sayf al-Dawla vodio protiv Bizantijaca predstavljaju svojevrsne poetske hronike.

“pjesnička” i “praktična” ličnost se ne daju razlučiti,³⁷ što je tjeralo kako klasične kritičare, tako i savremene, kako one na Istoku tako i one na Zapadu, kada govore o al-Mutanabbījevoj poeziji, da obavezno govore i o njegovom životu, odnosno njegovom karakteru. Podaci o životu pjesnika koji su njegovi savremenici nisu ni izbliza primamljivi, pa ni korisni za razumijevanje njihove poezije kao što je to u slučaju al-Mutanabbīja.

Al-Mutanabbī je unio novinu u arapsku književnu tradiciju, pogotovo pjesmama koje su nastale nakon što je dvije godine proveo u zatvoru u Himsu (932-933). Njegove su pjesme postale pjesme sa spontanom inspiracijom, pjesme sa personalnim pečatom, pjesnik je počeo pjevati “vlastitim jezikom”. Kao i drugi neoklasicisti, nije pjevao u duhu pjesnika novoga stila. Samo je jednu pjesmu posvećenu opisu lova napisao po uzoru na Abū Nuwāsa. Interesantno je da su pjesnici novoga stila, koji su bili uglavnom nearapi i šuubiti, bili slavni na vrhuncu moći arapsko-islamskog carstva, dok u vrijeme kada arapska prevlast u tom istom carstvu faktički počinje da ustupa mjesto brojnim nearapskim dinastijama koje manje ili više nominalno priznaju centralnu vlast halife u Bagdadu, na scenu stupaju pjesnici “arapskog duha”, slavni neoklascisti³⁸ i među njima kao najslavniji al-Mutanabbī. Sa slabljenjem arapske dominacije ponovo jača “arapski identitet” poezije – “imperija je našla načina da uzvratii pisanjem”.

Možda i nije čudo da su njegove pjesme posvećene Sayf al-Dawli pjesme koje su bile najprihvaćenije i da se smatraju njegovim najboljim pjesmama. Upravo je u ovim pjesmama najviše do izražaja došla njegova originalnost. U poeziji posvećenoj Sayf al-Dawli on je “zatvorio prozore koji su gledali na pustinju i otvorio prozore koji su gledali prema njemu”.³⁹ Al-Mutanabbī je skrenuo pažnju na sebe, na pjesnika umjesto na tradiciju, mada je kao neoklasicist upravo doprinio nekoj vrsti revitaliziranja starog arapskog pjesništva, u neku ruku, postao poznatiji od svoje poezije – uz svu apsurdnost ovakvog iskaza jer pjesnik poeziji duguje to što postoji kao pjesnik. Al-Mutanabbī je uspio biti i pjesnik i opjevani, uspio je u poeziji pjevati o sebi, to je ono što je malo kojem klasičnom arapskom pjesniku pošlo za rukom na način na koji pošlo njemu. On je “subjekt” u pjesmi, u pjesmama posvećenim Sayf al-Dawli on smješta sebe kao nekoga ko zavređuje pažnju, ko je zane-maren, ko nije na mjestu koje mu pripada.

³⁷ O potrebi razlučivanja “pjesničke” i “praktične” ličnosti za donošenje valjanog suda o poeziji vidi u: Benedeto Kroče, *Poezija: Uvod u kritiku i istoriju poezije i literature*, prev. Pero Mužijević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1995, str. 113-115.

³⁸ Al-Mutanabbī, Abū Tammām, al-Buhturī, Ibn al-Rūmī, Abū Firās al-Ḥamadānī i dr.

³⁹ Ğürġ Ğurayyab, *al-Mutanabbī: dirāsa ‘amma*, Bayrūt, Dār al-Ṭaqāfa, 1976, str. 72.

Al-Mutanabbī je bio majstor čije umijeće odstupanja od pravila zanata je govorilo o njegovoj veličini – na jednoj strani nije prihvaćao poetske konvencije koje su uspostavili pjesnici *novoga stila*, na drugoj strani nije slijepo slijedio stare pjesnike. Čak je i al-Wāhidī (u. 1075), autor koji je napisao najznačajniji klasični komentar al-Mutanabbījeva *Dīwāna*, uz onaj al-Ma‘arrījev, ukazivao na to da al-Mutanabbī odstupa od ustaljenih žanrovskih i stilskih konvencija. Tako, primjerice, komentarišući ranu al-Mutanabbījevu pjesmu pohvalnicu napisanu u čast al-‘Azdīju u kojoj al-Mutanabbī nakon lirskog preludija prije nego je počeo iznositi pohvale u čast al-‘Azdīju, iznio nekoliko stihova elegično-refleksivnog tona:

أَبْنَىٰ أَبِينَا نَحْنُ أَهْلُ مَنَازِلٍ أَبْدًا غُرَابُ الْبَيْنِ فِينَا يَنْعُقُ

*Braćo, stanovnici smo domova kratka stanka
Uvijek nad nama grakće gavran rastanka.*

“Abū al-Ṭayyib prelazi sa lirskog preludija (*al-nasīb*) na savjetovanje i spominjanje smrti. Ovakav postupak smatra se lijepim kada su posrijedi tužbalice, ali ne i kada je riječ o pohvalnicama.”⁴⁰

Kritičari, komentatori i općenito filolozi shvatili su da u al-Mutanabbījevoj poeziji pjesma nije mogla zadobiti značenje bez pjesnika. U slučaju al-Mutanabbīja, ustuknulo je ono poznato relativiziranje autoriteta pjesnika koje je počivalo na filološkoj iluziji da je značenje položeno u tekst pjesme, u pjesnikov jezik, pri čemu su i filolozi, odnosno kritičari i komentatori nastupali tako što su sebe smatrali vlasnikom teksta koji im je dat na tumačenje. Al-Mutanabbī je pokazao da je pjesnik nezaobilazan – nije bez razloga to što je napisano više kritičkih djela u klasičnom periodu koja u naslovu nose njegovo ime.⁴¹

Iako pjesnik koji se svrstava u red neoklasicista, onih pjesnika koji su nakon prevlasti pjesnika novoga stila, koji su bili uglavnom nearapskog porijekla, vraćao stare obrasce arapske poezije, al-Mutanabbī se “pobunio” protiv *al-nasība*, odnosno stiliziranog ljubavnog preludija na početku pjesme koji vodi porijeklo iz “pustinjske faze” arapske

⁴⁰ Al-Yazīģi Našīf, *al-‘Arf al-tayyib fi šarh Diwan Abī al-Ṭayyib*, Bayrūt, 1886, str. 23.

⁴¹ Spomenut ćemo kao primjer: al-Ḥātīmī, *al-Risāla al-mūđiħa fī đikr sariqāt Abī al-Ṭayyib al-Mutanabbī...*; Ibn Wakī‘, *al-Munšif naqd al-ši‘r wa-bayān sariqāt al-Mutanabbī wa-mušil shi‘riħ*; al-Ĝurģānī, *al-Wasāṭa bayna al-Mutanabbī wa hušūmih*. Pored ovih ima i drugih klasičnih djela koja su posvećena al-Mutanabbījevoj poeziji.

poezije u kojem pjesnik po nekoj vrsti šablona na početku pjesme pjeva o dragoj koje više nema na mjestu pored kojega prolazi:

إذا كان مدحُ فالنَّسِيبُ المَقْدَمُ أكلُ فصيحٍ قالَ شِعْرًا مَنِيْمٌ

Ako je pjesma pohvalnica, onda je nasib na početku

Zar svaki rječiti koji pjesme pjeva ljubavnim je skrhan jadom? (DM: 250)

Doista, al-Mutanabbī je zamijenio *al-nasīb* gnomičkim stihovima ili stihovima koji su natopljeni gnomičkim. U klasičnoj arapskoj poeziji ljubavni preludij na početku pjesme, poznato je, često je povezan sa napuštenim mjestom, staništem, prostorom na kojem je logorovalo pleme voljene. Takav postupak javlja se i u poeziji pjesnika koji nisu pripadali nomadskom ambijentu, što mu potvrđuje status čiste pjesnička konvencije.⁴²

Pjesnik kao po nekoj zakonitosti nailazi na ostatke staništa gdje je boravilo pleme njegove voljene i priziva uspomene na nju ili priziva neke druge uspomene iz prošlosti. Kolikogod da je ovaj postupak klišeiziran, on odražava jednu prirodnu zakonitost, koja kaže da čovjek može pronaći željeno mjesto iz prošlosti, ali da ne može pronaći željeno vrijeme iz prošlosti. Iz nemogućnosti da se mjesto pronađe ponovo u željenom vremenu javlja se osjećaj nostalgije. Za očekivati bi bilo da je al-Mutanabbī prenio nostalgični ton iz *al-nasība* u gnomičke stihove koje navodi na početku svojih pjesama. Međutim, ton gnomičkih stihova sa početaka al-Mutanabbijevih pjesama nije nostalgičan. Da se primijetiti da se broj gnomičkih stihova na početku pjesme povećava kako odmiče vrijeme. Kao da je pjesnik s vremenom sve više nastojao univerzalizirati vlastita osjećanja i vlastite poglede i iskazati ih kroz gnomičke stihove kao svevažee istine i zakonitosti. Veza između konteksta u kojem su kazani i njihova tona prilično je uočljiva. Primjerice, na početku pjesme koju je posvetio Abū ‘Abdullahu al-Ḥaṣībiju, kadiji iz Antakije kaže:

أَفْاضِلُ النَّاسِ أَعْرَاضُ كَدَى الرِّمَانِ

Najbolji među ljudima mete su koje gađa vrijeme. (DM: 141)

Prije nego je došao u Antakiju al-Mutanabbī je pao u nemilost Badr Ibn ‘Ammāra i protjeran je sa njegova dvora u al-Tajbarijji, a prethodno

⁴² I u al-Mutanabbijevom *Dīwānu* na nekoliko mjesta nailazimo na oplakivanje napuštenih staništa (*bukā’ al-aṭlāl*).

je proveo dvije godine u zatvoru (934-936), nakon što je predvodio pobunu beduinskih plemena u području Samawe. U ranijim pjesma-pohvalnicama posvećenim al-Badru, nailazimo na stihove visokog stila, ali nema gnomičkih stihova na početku.

Na početku jedne od pjesama koje je posvetio Sayf al-Dawli, a u pohvalu njegovoj odlučnosti u suzbijanju napada na granici pjeva:

وَتَأْتِي عَلَيَّ قَدْرُ الْكِرَامِ الْمَكَارِمِ عَلَيَّ قَدْرُ أَهْلِ الْعَزْمِ تَأْتِي الْعَزَائِمُ

Teškoće su onolike kolika je odvažnost

Plemenitih djela je onoliko koliko je plemenitosti. (DM: 319)

Kada je zbog spletke koje su bile usmjerene protiv njega teška srca morao napustiti Sayf al-Dawlu, po dolasku u Egipat gdje ga je prihvatio ihšididski vladar al-Kāfūr, koji ga je po dolasku odmah bogato nagradio, al-Mutanabbī mu je, kako se čini, “preko srca” spjevao pjesmu-pohvalnicu koju je otpočeo sljedećim riječima:

كَفَى بِكَ دَاءٌ أَنْ تَرَى الْمَوْتَ شَافِيَا

Dovoljno si bolestan ako u smrti vidiš lijek. (DM: 374)

Vidjet ćemo da u ovom njegovim stihovima nema nostalgije, ali je u stihovima, kakvi su ovi sa početka pjesama posvećeni al-Ḥašībiju i al-Kāfūru prisutan ton je kontraran nostalgičnim stihovima *al-nasība*. Umjesto nostalgije, koja izvire iz nemoći pred činjenicom da se prošlost i sadašnjost ne mogu zamijeniti, ovdje se susrećemo sa resignacijom, koja izvire iz pjesnikove spoznaje da se nepoželjna sadašnjost proteže i na budućnost.

Kao što rekosmo, na početku *qaṣīde* stari pjesnici i oni koji su pjevali u njihovom maniru sjećali su se voljene koja više nije tu ili su zastajali na napuštenim mjestima za koja ih vezuju lijepe uspomene i potom su nastavljali sa panegirikom ili opisivanjem i sl. Pri tome se podrazumijevalo da ne mora postojati nikakva tematska povezanost između preludija i ostatka pjesme. Oni su ustvari jezikom koji govori o najdubljim ličnim osjećanjima budili nostalgiju za nekim općim idealnim, nečim što je nezaboravno, ali je i neumitno prošlo. Suprotno ovome, u gnomičkom preludiju al-Mutanabbī koristi jezik koji je, po definiciji, “opći”, u smislu da se njime izražavaju istine koje su sveopće i svevažće, ali govori o sebi, mada to jasno ne kaže. Možda upravo ove, frojdovskim jezikom kazano “omaške u

govoru”, odnosno to što al-Mutanabbī koristi gnomički jezik, jezik namijenjen za izricanje univerzalnih zakonitosti, za izricanje ličnih osjećanja pokazuju onu karakternu crtu al-Mutanabbījevu, njegovu “volju za moći”.

VII

Kao najupečatljiviji zaključak nameće se to da je al-Mutanabbī u gnomičkom i ironijskom diskursu, iskoristivši mogućnost prevrednovanja diskursa tragao za nekom vrstom “privatnog jezika”. Na taj način, brisao je granice cenzure, kako one koju su nametale okolnosti u kojima je živio tako i granice poetske cenzure koju je uspostavljala sama normativnost poetske tradicije što je vladala u klasičnom dobu arapske književnosti. Univerzalni jezik gnomičke poezije al-Mutanabbī pretvara u sredstvo za izražavanje ličnih stavova i osjećanja. Jezik njegove ironijske poezije kreće iz suprotnog smjera – prikrivajući ono što je želio lično kazati koristi je jezik koji je, formalno, pretendovao biti univerzalnim.

Al-Mutanabbīja se slavi kao velikog pjesnika gnomičke poezije jer je pokazao da gnomička poezija ne mora ličiti na visoko i beživotno deklamatorstvo. Kao pjesnik ironijske poezije pokazao je da je ironija daleko od trivijalne igre zamjene kazanoga i mišljenoga. Poetskim stilskim sredstvima i postupcima, iz repozitorija arapske poetske tradicije koja je prethodila al-Mutanabbīju nije bilo zagarantirano mjesto koje su im na skali vrijednosti dali onovremeni kritičari, komentatori, rapsodi, filolozi. Al-Mutanabbī bez sustezanja koristi spomenuta sredstva i postupke ali je način na koji to čini njegov vlastiti. Bio je to važan i možda još nedovoljno primijećen trenutak u klasičnoj arapskoj poetskoj tradiciji, kada je pjesnik pobijedio filologa (kritičara, komentatora). Približivši poeziju životu, kroz univerzaliziranje ličnog i sl., al-Mutanabbī je pokazao da poezija i život ne mogu biti odvojeni, kao i to da je u njenom stvaraocu nemoguće razdvojiti pjesnika i čovjeka. Možda u toj životnosti i “vjerodostojnosti” njegove poezije leži njena privlačnost za arapske jezikoslovce u najširem smislu riječi koji se, kada je posrijedi način upotrebe izraza ili njegovo značenje, pozivaju na al-Mutanabbīja više nego na bilo kojeg drugog pjesnika.

Mnogi će kazati kako je al-Mutanabbī svoje mjesto u klasičnoj arapskoj književnosti zaslužio svojim izbrušenim jezikom, originalnim metaforama i sl., tačnije je, ipak, da je on klasičnoj arapskoj poeziji podario ono što joj je nedostajalo prije nego li navedeno, a to je nepredvidivost, strukturnu, sadržajnu i stilsku.

IZVORI I LITERATURA

- al-‘Aqqād, ‘Abbās Maḥmūd, *Muṭāla‘āt fī al-kutub wa al-ḥayāt*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1987.
- al-‘Amīdī, *al-‘Ibāna ‘an sariqāt al-Mutanabbī*, Dār al-Ma‘ārif, al-Qāhira, 1961.
- al-Badī‘ī, Yūsuf, *al-Ṣubḥ al-munabbī ‘an ḥayṭiya al-Mutanabbī*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1994.
- Čulić, Hrvoje, “Lirski nihilizam melankoličnog filozofa”, u: *Govor i šutnja*, ur. I. Mimica, Split, Čakavski sabor, 1977, str. 95-125.
- Dayf, Duktūr Šawqī: *Tārīḥ al-‘adab al-‘arabī: ‘Aṣr al-duwal wa al-‘imārāt*, al-Qāhira, Dār al-Ma‘ārif, 1980.
- Delez, Žil, *Niče i filozofija*, prev. Svetlana Stojanović, Beograd, Plato, 1999.
- Ġurayyab, Ġūrg, *al-Mutanabbī: dirāsa ‘amma*, Bayrūt, Dār al-Ṭaqāfa, 1976.
- al-Ḥātimī, Abū ‘Alī Muḥammad, *al-Risāla al-ḥātimiyya fī mā wāfaqa al-Mutanabbī fī šī‘rih kalām ‘Aristū fī al-ḥikma, Mağalla al-Mašriq*, 1929-1931.
- Heinrichs, Wolfhart, “The Meaning of *al-Mutanabbī*”, u: *Poetry and Prophecy: The Beginning of a Literary Tradition*, ed. Ames L- Kugel, New York, Cornell University Press, 1990, pp. 120-140.
- Kroče, Benedeto, *Poezija: Uvod u kritiku i istoriju poezije i literature*, prev. Pero Mužijević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1995.
- Larkin, Margaret, *Al-Mutanabbī: Voice of the ‘Abbasid Poetic Ideal*, Oneworld Publications, Oxford, 2008.
- Lukač, Georg, *Duša i oblici*, Beograd, Nolit, 1973.
- al-Ma‘arrī, Abū al-‘Alā’, *Risāla al-ğufrān*, Bayrūt, al-Maktaba al-‘Aṣriyya, 2009.
- Muecke, D. C., *Irony and the Ironic*, London and New York, Methuen, 1986.
- al-Mutanabbī, Abū al-Ṭayyib, *Dīwān al-Mutanabbī*, ur. Salīm ‘Ibrāhīm Šādir, Bayrūt, Maktaba Šādir, 1962.
- Nicholson, Reynold, *A Literary History of the Arabs*, New York, Cosimo, 2010.
- Robert D. Hume, *Reconstructing Contexts: the aims and principles of archeo-historicism*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- al-Rūmī, Ḥusāmzāda, *Risāla fī qalb kāfūriyyāt li al-Mutanabbī min al-madīḥ ‘ilā al-ḥiğā’*, Dār Šādir, Bayrūt, 1993.
- Stojanović, Dragan, *Ironija i značenje*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavnna sredstva, 1984.
- al-Ṭa‘ālibī, Abū Maṣṣūr al-Naysabūrī, *Abū Ṭayyib al-Mutanabbī wa mā laḥ wa mā ‘alayh*, al-Qāhira, Maktaba al-Ḥusayn al-tiğāriyya, s. a.
- The 100 Most Influential Writers of all Time*, ed. J.E. Luebering, New York, Britannica
- al-Yāziğī Nāšif, *al-‘Arf al-ṭayyib fī šarḥ Dīwān Abī al-Ṭayyib*, Bayrūt, 1886.
- Walbridge, John, “The Political Thought of Quṭb al-Dīn al-Shīrazī”, u: *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*, ed. C. E. Butterworth, Cambridge, Harvard Center for Middle Eastern Studies, 1992.

GNOMIČKI I IRONIJSKI DISKURS U POEZIJI ABŪ AL-ṬAYYIBA AL-MUTANABBĪJA

Sažetak

Gnomički i ironijski diskurs u poeziji velikog klasičnog arapskog pjesnika Abū Ṭayyiba al-Mutanabbīja predstavljaju pitanja koja se nude kao vrlo pogodna za uviđanje karakterističnih obilježja njegove poetike, odnosno onoga po čemu je jezik njegove poezije naročito prepoznatljiv. Al-Mutanabbī koristi univerzalni gnomički jezik da izrazi lična osjećanja i stavove i približava gnomički poetski izraz životu. U njegovoj gnomičkoj poeziji daju se razaznati tonovi pesimizma, relativizma i “volje za moći”. Ironija kakvu srećemo u rugalicama klasičnih arapskih pjesnika (*al-hiġā*) doživljava svojevrsno žanrovsko prerusavanje u al-Mutanabbījevoj poeziji. Pored otvorenih satiričnih i sarkastičnih stihova, on poseže i za stvaranjem “diskursa u diskursu” i ironijski jezik skriva pod plaštom panegirika.

Kroz gnomički i ironijski diskurs al-Mutanabbī je istovremeno udovoljavao klasičnom obrascu arapske *qaṣīde* ali je određenim postupcima propitivao i njenu žanrovsku žilavost. Primjerice, umjesto stiliziranog ljubavnog preludija na mnogim mjestima u njegovoj poeziji srećemo gnomičke stihove. Njegove su pjesme, i onda kada koristi univerzalni jezik gnomičke poezije, pjesme sa spontanom inspiracijom, pjesme sa personalnim pečatom, u kojima pjesnik pjeva “vlastitim jezikom”.

GNOMIC AND IRONIC DISCOURSE IN THE POETRY OF ABŪ AL-ṬAYYIB AL-MUTANABBĪ

Summary

Gnomic and ironic discourses in the poetry of a great classical Arabic poet Abū Ṭayyib al-Mutanabbī present very suitable questions for distinguishing characteristic features of his poetics, that is, those features that the language of his poetry is especially recognizable for. Al-Mutanabbī uses the universal gnomic language to express his personal feelings and attitudes and brings gnomic poetic expression closer to life. In his gnomic poetry the overtones of pessimism, relativism and “will to power” can be discerned. The irony encountered in the satire poems by classical Arabic poets (*al-hiġā*) reaches a peculiar genre disguise in al-Mutanabbī poetry. Apart from the openly satirical and

sarcastic verses, he reaches for creating a “discourse inside a discourse” and hides ironic language under the cape of a panegyric.

Through gnomic and ironic discourse al-Mutanabbī at the same time pleased the classical pattern of Arabic *qaṣīda* but with his certain poetical actions questioned its genre resilience. For example, instead of the stylized love prelude, we encounter gnomic verses at many places in his poetry. His poems, even when he uses the universal language of gnomic poetry, are poems with a spontaneous inspiration, poems with a personal imprint, in which this poet sings with “his own language”.

Key words: Al-Mutanabbī, Arabic poetry, gnomic discourse, gnomic poetry, ironical poetry, ironical discourse.